

Civic Education – the Responsibility and Obligation (not)Only of the School**Dimitar Dimov Georgiev**

Department of Economic Sociology, University of National and World Economy, Bulgaria

**Гражданското образование – отговорност и задължение
(не)само на училището****Димитър Димов Георгиев**Катедра „Икономическа социология“, Университет за национално и световно
стопанство**Author Note**

Dimitar Dimov Georgiev

<https://orcid.org/0009-0002-5513-4420>Dimitar Dimov Georgiev is a PhD Student in the Department of Economic Sociology,
University of National and World Economy

The author has no known conflict of interest to disclose.

Correspondence concerning this article should be addressed to Dimitar Dimov
Georgiev, email: dimdimov699@gmail.com**Бележки за автора**

Димитър Димов Георгиев

<https://orcid.org/0009-0002-5513-4420>Димитър Димов Георгиев е докторант в катедра „Икономическа социология“,
Университет за национално и световно стопанство

Авторът няма наличие на конфликт на интереси.

Кореспонденцията относно тази статия трябва да бъде адресирана до Димитър
Димов Георгиев, email: dimdimov699@gmail.com

Abstract

The focus of this article is on the role of civic education and the challenges facing it in Bulgaria. The primary objective is to examine civic education and the challenges in the development of schools as key educational institutions, preparing young people with a developed civic consciousness to become fully-fledged, active citizens of Bulgaria. The writing of the article was provoked by the fact that often the responsibility for the development of civic education is attributed solely to the school. The fact is that it is the main educational institution within which students acquire structured and systematic knowledge about state institutions, democratic principles, values, rights, responsibilities, etc., but it should be borne in mind that the family, civil society, the media, etc., also have an attitude towards civic education. Therefore, the article defends the thesis that civic education is not the task of only one institution, but is a common and collective responsibility. The level and development of civic education is the result of a complex interaction of institutions and organizations. The formation of responsible, informed, and active citizens cannot be the responsibility of only one of them, and therefore, the study of civic education requires a comprehensive approach, which should take into account all other parties in the process.

Keywords: civic education, education, citizens, school, students

Резюме

Фокусът в настоящата статия е поставен върху ролята на гражданското образование и предизвикателствата пред него в България. Основната цел е да се анализират гражданското образование и проблемите в развитието на училището като ключова образователна институция, подготвяща млади хора с формирано гражданско съзнание, които да станат пълноценни активни граждани на България.

Написването на статията е провокирано от обстоятелството, че често отговорността за развитието на гражданското образование се приписва единствено на училището. Факт е, че то е основната образователна институция, в рамките на която учениците усвояват структурирано и систематично знание за държавните институции, демократичните принципи, ценности, права, отговорности и пр., но следва да се има предвид, че отношение към гражданското образование имат и семейството, гражданското общество, медиите и др. Затова в статията се защитава тезата, че гражданското образование е задача не само на една институция, а е обща и колективна отговорност. Нивото и развитието на гражданското образование е резултат от комплексно взаимодействие на институциите и организациите. Формирането на отговорни, информирани и активни граждани не може

да бъде отговорност само на една от тях и затова изследването на гражданското образование изисква цялостен подход, при който следва да се отчитат всички останали страни в процеса.

Ключови думи: гражданско образование, образование, граждани, училище, ученици

ARTICLE INFO:**Original Article****Received: 18, 06.2025****Revised: 28, 06.2025****Accepted: 20, 07.2025**

Гражданското образование – отговорност и задължение (не)само на училището

Въведение

Във времена на глобални предизвикателства, на сложни обществени процеси и трансформации, на икономически, политически и социални кризи, на остри конфликти, на идеологически дилеми и ценностни сблъсъци, на регулярни предизвикателства пред демокрацията като форма на управление, формирането на информирани, активни, отговорни и критично мислещи граждани следва да бъде основна и приоритетна цел за всяка образователна система. От ключово значение за формирането на гражданско съзнание у младите хора и за тяхното пълноценно участие в процесите на демократичното общество е гражданското образование, което те получават основно в рамките на училището. Важен е моментът с институционализацията и нормативното рамкиране на гражданското образование на международно и европейско ниво, тъй като е показателен пример за това как определени ценности и норми – в случая демократичното гражданство и правата на човека – биват кодифицирани и легитимирани чрез усилията на наднационални организации.

Европейският съюз е активен застъпник на гражданското образование като подкрепя различни инициативи (Европейска гражданска инициатива, Европейско пространство за образование и др.), програми и проекти, свързани с европейската идентичност и европейската интеграция, ценностите и функциите на Съюза, демокрацията, правата, задълженията и активното гражданско участие. Ролята на организации като Съвета на Европа и ЮНЕСКО е ключова. В условия на т.нар. „глобално гражданство“ те не само се застъпват за развитието на гражданското образование, но разработват различни методологии и инструменти, внедряват и подпомагат тяхното интегриране в различни образователни системи. Чрез документи като Хартата за образование за демократично гражданство и образование по правата на човека (Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education), ръководства като „Образование за глобално гражданство: теми и учебни цели“ (UNESCO, 2015), справочника Compass (Compass, 2015) и др., се стремят да рамкират и уеднаквят разбирането, подходите и политиките в областта на гражданското образование между държавите-членки. От норми, заложи в различни документи се превръщат в конкретни действия, стратегии и практики – въздействат върху реалната социална практика и формирането на гражданско съзнание. По същество се осъществява процес

на хомогенизация на образователните практики, имащ за цел да гарантира споделени ценности и компетенции сред бъдещите граждани.

Необходимостта от подготовка на младите хора за активно и отговорно гражданство е неоспорима. Това е видно от резултатите на „Международно изследване на гражданското образование“ (ICCS) на Международната асоциация за оценяване на образователните постижения (IEA), в т.ч. и от изданието, проведено през 2022 г. (Schulz, Fraillon, Losito, Agrusti, Ainley, Damiani, Friedman, 2023). Затова и редица международни неправителствени организации също работят активно в тази сфера (провеждане на обучителни програми, уроци и консултации, разработване на пакети с учебни материали и др.), често в сътрудничество с представители на публичния сектор.

Основна цел на настоящата статия е да анализира гражданското образование и проблемите в развитието на училището като ключова образователна институция, подготвяща млади хора с формирано гражданско съзнание, които да станат пълноценни активни граждани на България. Съдържателният анализ на преподаването, обучението и ефективността на гражданското образование у нас не попада в предмета на настоящото изследване.

Към момента не ми е известно темата за връзката на гражданското образование и училището, в частност отговорността за неговото равнище и качество, да е била предмет на цялостно проучване и теоретично осмисляне. От влизането в сила на Закона за предучилищното и училищното образование“ (в сила от 01.08.2016 г.) не са правени задълбочени системни и комплексни изследвания по този въпрос. Следва да се отбележи обаче Третото издание на Международното изследване на гражданското образование (ICCS 2022), в което България участва. Данните показват, че резултатите на учениците в България относно гражданските компетентности са „значително по-ниски от средните за ICCS“ (Институт за изследвания на образованието, 2023). Тази констатация провокира въпроса относно това гражданското образование чия отговорност и задача е – единствено на училището като основна образователна институция? Отговорът е не – гражданското образование не е отговорност единствено и само на училището, то е отговорност на цялото общество, защото ученикът живее и се развива не само в „света на училището“, но и в „света извън училището“.

За гражданското образование и необходимостта от него

За гражданско образование може да се говори само ако под „гражданин“ се разбира човек, който е носител на права и който участва в устройването на общите дела

(Todorov, Grekova, Kabakchieva, Slavkova, Slavchev, 2020), който е „постоянен жител на републиканска държава с всички права и задължения, установени от нейните закони“ (Речник на българския език). Въпреки, че през последните години се разпространява концепцията за „глобално гражданство“, когато се говори за гражданство, обикновено се има предвид трайната връзка между националната държава и нейните граждани (Petkov, Ougutiene, Birchek, Arestis, Fargyusan, 2017). От тази гледна точка гражданското образование е необходимо, за да се гарантира възможността и да се развие у хората способността да упражняват правото си на участие като гражданин в политическия смисъл на думата.

Гражданското образование е в основата на личностното развитие и подготовката на младия човек за социална реализация чрез познаването, владееенето и прилагането на човешките права и свободи, отговарящи на принципите на демократичното общество. (Staykova, Cherneva, 2013). Гражданското образование се разглежда като част от образователния процес, чиято цел е формиране на ценностите на гражданското общество като личностно-образуващи и на колективната идентичност (Varbanova, 2021). Главната цел, която се реализира чрез гражданското образование, е да се подпомага развитието и утвърждаването на младия човек като автономна и свободна личност, способна да поема отговорност за себе си и за другите. Гражданското образование е онази част от образователния процес, която в изпълнение на гражданската мисия на образованието е насочено към изграждане на гражданска култура у младите хора. То дава знания за ценностите, институциите, механизмите и процедурите на демократичното общество и изгражда умения за тяхното прилагане. (Nikolova, 2013). Целта на гражданското образование е дефинирана в Наредба № 13 от 21 септември 2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование на Министерство на образованието и науката като „формиране на гражданско съзнание и граждански добродетели и е свързано със знания за устройството на демократичното общество, за правата и задълженията на гражданина и с умения и готовност за отговорно гражданско поведение“ (чл. 3, ал. 2).

От социологическа гледна точка, гражданското образование има за цел да интегрира индивидите в обществото като активни и съзнателни субекти. Чрез усвояването на демократични ценности и разбирането на човешките права, то превръща гражданите от пасивни участници в субекти на социална промяна. Гражданското образование може да се разглежда и като инструмент за формиране на гражданска

идентичност – помага на индивидите да осъзнаят себе си не само като членове на семейство, конкретна социална или професионална група, но и като част от една по-широка общност и обществото като цяло. Тази идентичност е свързана с набор от права и задължения, които се учат и практикуват в процеса на усвояване и изпълнение на различните социални роли. Хората се интегрират в по-широката общност, усвоявайки ценности, норми и умения, които са необходими за тяхното ефективно и пълноценно участие в икономическия, социалния и политическия живот.

Гражданското образование следва да се разглежда и като съществена част от вторичната социализация, която се осъществява в рамките на образователните институции. Някои изследователи посочват, че гражданското образование е ориентирано към „успешна социализация“ на младите хора и усвояването на „гражданска компетентност“ – знания, умения и отношения (Milanova, Zarkova, 2022, p. 94). Поради това е важно младите хора да придобиват и усвояват необходимите граждански знания (за държавни институции, процеси, демократични ценности и принципи, социални и икономически проблеми), граждански умения (критично мислене, умения за информирани решения, умения за участие в обществения живот) и граждански нагласи (уважение, отговорност, толерантност, солидарност, ангажираност, спазване на закона и пр.). Тези компоненти са ключови за формирането на ангажирани и отговорни граждани. Гражданското образование допринася за постигането на социална кохезия и за динамично развитие на обществото. Допринася и в посока на противодействие (под различни форми) на някои обществени проблеми, които младите хора започват да разпознават като такива – насилие, трафик на хора, злоупотреби, корупция и др. Един от подходящите примери в това отношение е внедряването на антикорупционното образование като средство в борбата с корупцията (Petrunov, 2019).

Гражданското образование – отговорност на кого?

Както вече бе посочено, гражданското образование е задача не само на една институция, а е обща и колективна отговорност, която следва да се споделя от основни институции и организации в обществото – семейство, училище, гражданско общество, медии и др. Нивото и развитието на гражданското образование е резултат от комплексно взаимодействие на институциите и организациите. Формирането на отговорни, информирани и активни граждани не може да бъде отговорност само на една от тях и затова изследването на гражданското образование изисква цялостен подход, при който следва да се отчитат всички останали страни в процеса. Независимо, че към

гражданското образование отношение имат редица институции, основната отговорност за изграждането на гражданско съзнание и усвояването на гражданска компетентност у младите хора е на училището (Ivanov, 2000). С други думи – училището е основна институция за придобиването на гражданско образование и има водеща роля във формирането на гражданското общество. Тази теза се защитава и от А. Върбанова, според която училището продължава да бъде отговорната и водещата институция „за формирането на новото поколение в духа на националните и глобалните приоритети и образователни стандарти“ (Varbanova, 2021, p. 699).

Защо гражданското образование често се приписва като отговорност единствено на училището. Защото е част от общото образование? Факт е, че училището е основната образователна институция, в рамките на която учениците усвояват структурирано и систематично знание за държавните институции, за демократичните принципи, за конституционните права на гражданите и съответните им отговорности. Да, училището развива критично мислене и спомага за практическото усвояване на основни граждански умения. Да, в рамките на училището се осъществява вторичната социализация на учениците. Да, гражданското образование е част от общото образование. Но следва да се има предвид, че и други институции и организации имат отношение и отговорност за усвояването на граждански знания, умения и компетенции.

Първо, семейството като социална институция, където се осъществява първичната социализация на детето и където се създава основата, върху която се формира и развива гражданина. Семейството е първата социална среда, в която децата научават и усвояват основни правила на поведение, важни норми и ценности (отговорност, уважение, толерантност, взаимопомощ и др.), възпитават се в чувство за принадлежност и за национална идентичност. Чрез наблюдение децата се учат да подражават на своите родители и усвояват модели на поведение – активното гражданско поведение на родителите има потенциала да създаде у децата чувство на гражданска активност и отговорност.

Второ, гражданското общество, което за разлика от семейството и училището предоставя широко поле за практическо прилагане на получените граждански знания, умения и компетентности, и участие в реални граждански инициативи и проекти. То има значима роля в гражданското образование. Неправителствени организации, граждански сдружения, инициативни комитети и други доброволни обединения са терен за практически опит и участие, за защита на правата на хората (например на уязвими групи)

и на обществените интереси (насилие, злоупотреби, корупция и др.). Гражданското общество подпомага и допринася не само за развитието на гражданското образование, но подкрепя развитието на формалното образование – чрез обучения, проекти, публични дискусии и пр.

Трето, медиите в демократичното общество също играят важна роля. Тяхното въздействие не се изчерпва само и единствено чрез изпълнението на тяхната основна функция – информирането на гражданите за важни икономически, политически и социални въпроси и проблеми. Те осъществяват обществен контрол, създават „място“ за обществен дебат по различни въпроси, популяризират различни граждански инициативи, формират обществено мнение, допринасят за развитие на медийна грамотност.

Отношение към гражданското образование имат още държавни институции, политически партии, религиозни институции, спортни клубове и отбори, младежки клубове и организации, социални мрежи, онлайн платформи и други, които под една или друга форма имат връзка с развитието на гражданското образование.

От пасивно знание към активна гражданска ангажираност:

Ролята на училището и учителя

Училището е не само „основна организационна единица, в която се реализира учебно-възпитателния процес“ (Parvanova, 2015), то е основна социална институция с обществено значими цели, функции и мисия. Според Петрова (2017, с. 58), училището е „територия за гражданска изява на учениците“, а ежедневиият опит в него оформя ценностите и нагласите им. Като основна институция за гражданско образование, то трябва да подготвя младите хора за живота като самостоятелни и отговорни граждани. За да постигне това, училището следва да насърчава критичното мислене, отстояването на собствените позиции и поемането на отговорност. Въпреки че училището е основна институция за предаване на научно знание, практически умения, създаване на навици и формиране на отношения, неговата функция в България често се свежда до информационна трансмисия (много като обем информация), без да адресира екзистенциалните и психосоциални аспекти на развитието на личността – например как: животът може да бъде значим и пълноценен, да се живее без страх, да се мисли стратегически, да се целеполага и планува, да се отстояват права, да се мечтае, да са толерантни, да рискуват и променят, да бъдат креативни. Има нужда от промяна, тъй като

този подход не успява да подготви младите хора за справяне с несигурността и не успява ефективно да изгради у тях гражданска ангажираност.

Училището е не само важен фактор за възпитание и обучение на подрастващите, но и за тяхната социализация. Училището е значимо звено в сложната връзка, която се създава между личността и обществото. Затова някои автори го разглеждат като една от основните институции, които допринасят и спомагат за процеса на социално включване (Kineva, 2025; Krasteva et al., 2018), а международни сравнителни анализи показват, че публични интервенции в училищна възраст за преодоляване на някои дефицити в уменията и компетенциите могат да повишат шанса за успешна реализация на пазара на труда в бъдеще, особено за младежи от уязвими групи (Harjo et al., 2018). В този ред на мисли следва да се отбележи, че училищното образование е важен детерминант и по отношение на индивидуалната уязвимост към трудова експлоатация (Stamenkov & Petrunov, 2025). Съвременната образователна парадигма у нас следва да се фокусира върху развитието на проактивност и иновативност. Вместо да възпроизвежда пасивни субекти (тъй като в някои училища са налице условия за бързо овладяване на еталоните на социално целесъобразните форми на поведение), тя трябва да създаде в учениците умения и способности да мислят критично, да реагират адекватно и вземат подходящи решения в условия на несигурност и кризисни ситуации (Kineva, 2021a; Kineva, 2021b), да преценяват ползи и опасности във времена на повсеместна дигитализация (Marangozova, 2018; Marangozova, 2021) и пр. Целта е да се насърчи създаването на позитивни ментални нагласи, които да развият младите личности, да генерират нови идеи и да водят до конструктивна социална промяна. Това следва да се развива с богатата палитра от извънкласни дейности в училище – от проекти до различни инициативи, които дават възможност за постигане на възпитателни цели, като същевременно развиват и специализирани умения с широко приложение. Ефективността на образованието следва да се измерва не само с обема на усвоена информация, но и с формирането на креативни личности, които имат потенциала да трансформират както собствения си живот, така и обществото.

В този контекст ролята на учителя е централна за образователната система. Може да се окаже, че част от преподавателите не отговарят на изискванията на съвременното и модерното образование. Тяхната ефективност зависи не само от техните знания и умения, но и от социалния им капитал, от репутацията им и тяхната способност да се адаптират и да инициират промени. Съвременният учител трябва да е едновременно психолог и

анализатор, да умее да решава конфликти и да работи в екип. Това поставя въпроса за подготовката и привличането на такива специалисти. Тук е мястото на университетите. Те носят основната отговорност за подготовката на бъдещите учители, но техният принос и визия за „модерния“ преподавател са под въпрос. Проблемът се задълбочава от пасивността, незаинтересоваността и ниската мотивация сред част от студентите. Въпреки че някои специалности се реструктурират или отпадат, това не гарантира повишаване на качеството на образованието. Все още съществуват сериозни пропуски както в езиковата, така и в научната подготовка на бъдещите учители. Това повдига въпроса дали университетите дават приоритет на броя на студентите пред качеството на тяхната подготовка.

Мисията на съвременния учител се фокусира върху подпомагането на личностното израстване и свободната изява на учениците. Това предполага предоставяне на знания и умения, които са пряко приложими в живота – като общуване, решаване на проблеми и работа по проекти, за да могат да се реализират като пълноценни граждани в европейското пространство. Необходимо е да се премине от традиционното наизустяване към практическа насоченост на обучението. Освен това, от съществено значение е да се гарантира ред и сигурност в училищната среда. За съжаление, все още в училищата не се насърчава реално самоуправление и овластяване на учениците, а този тип дейност се ограничава до тяхно символично участие.

През последните години липсата на система за организиране на свободното време на учениците доведе до отчуждение, агресия и апатия сред младите хора. За разлика от преди 30 години, когато дейностите за подрастващи бяха силно политизирани, днес липсват платформи, които да ги възпитават в инициативност, гражданска активност и новаторство. Тази празнота, в която учениците не се чувстват част от общност, се запълва именно от гражданското образование, което съгласно Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУУО) от 2016 г., е ключов приоритет. Една от основните цели на закона е придобиването на компетентности за разбиране и прилагане на принципите на демокрацията и човешките права и свободи, както и за отговорно и активно гражданско участие (чл. 5, ал. 1, т. 7). Тази цел се постига чрез различни механизми:

- възможност за изучаване на гражданско образование като самостоятелен учебен предмет (чл. 76, ал. 5);

- включване на теми от областта в заниманията по интереси, което помага за развитието на способности и компетенции, както и умения за лидерство у учениците (чл. 181);
- използване на гражданското образование като инструмент за превенция на тормоза и насилието (чл. 185, ал. 2, т. 2);
- задължително включване на гражданското образование в стратегията за развитие на всяко училище (чл. 263, ал. 4, т. 4).

Въпреки че законодателната рамка за гражданското образование беше създадена още през 2016 г., реалното му въвеждане в учебната програма започна по-късно. От учебната 2020/2021 година, предметът „Гражданско образование“ стана част от общообразователната подготовка на учениците в 11-ти клас. Преподаването му се осъществява съгласно установените Държавни образователни стандарти, учебен план и програма, определени от Закона за предучилищното и училищното образование.

Дискусия

Съвременното средно образование се изправя пред важната задача да подготви младите хора не само с академични знания и умения, но и като активни и отговорни граждани. Въпреки че законодателната рамка за гражданското образование в България е налице, все още съществуват значителни предизвикателства, свързани с неговото практическо приложение в училищата. Този параграф има за цел да фокусира вниманието върху основни моменти, касаещи темата, които са установени от автора в резултат на неговия тридесет годишен преподавателски опит. Те са свързани най-вече с ролята на учителите и преподавателите, с необходимостта от промяна в образователната парадигма и начините, по които следва да бъдат активизирани младите хора.

1. Подобряване на дисциплината и ролята на неформалните лидери. Необходимо е въвеждане на по-строга дисциплина в училище, тъй като свободата, демокрацията и достъпът до информация са довели до размиване на нормите и неспазване на правилата. Гражданското образование има потенциала да играе ключова роля тук, като се фокусира върху развитието на неформалните лидери сред учениците. Тези лидери могат да бъдат обучавани за медиатори, да инициират доброволчески дейности и да служат като модели за подражание.

2. Квалификация и адаптивност на преподавателите. Необходимо е да се инвестира в квалификацията на учителите и преподавателите, за да може всички учители да се превърнат в съвременни професионалисти. Те трябва да бъдат повече от хора, които

просто предават информация. Съвременният и модерен преподавател е новатор, организатор и ментор, който умее да води дебати, да работи по проекти и да подготвя учениците за реалния живот. Важно е те да имат свободата да адаптират учебното съдържание, за да формират умения като комуникация, работа в екип и толерантност.

3. Укрепване на връзката на училището с обществото. Необходимо е училището и образованието да отворят врати към обществото. Това означава да се подпомагат връзките на училището с родителските асоциации, да се води активен диалог с гражданските организации и да се създадат мрежи за сътрудничество.

4. Ясни приоритети и фокус върху „средното ниво“ ученици. Нужно е да има ясни приоритети в гражданското образование, които да се обсъждат с широк кръг от хора, а не само с експерти и специалисти. Един от важните приоритети, на който следва да се обърне внимание е на „средното ниво“ ученици, чието представяне катастрофално спада. Те трябва да получат възможности за изява, да развият лична отговорност и да се активизират, вместо да се фокусира цялото внимание само върху най-надарените и отлични ученици.

5. Гражданското образование като общодостъпна мисия. Гражданското образование следва да бъде не само достъпно за всички, но и да „увлича“ и обучава равнопоставено всички ученици (силни, средни и слаби). Училището следва да се превърне в гражданска трибуна, център на знанието, храм на добродетелта – да възпитава граждански активни и етични хора. За да се постигне това, е необходима широка гласност и сътрудничество между родители, ученици, учители и гражданското общество, за да се гарантира, че тези ценности се утвърждават в обществото. Данните от проучването ICCS (2021) показват, че българските ученици са по-ангажирани в граждански инициативи извън училище, отколкото в него. За да се промени това, училището следва да укрепи ролята си на институция, която не само насърчава, но и осигурява възможности за практикуване на активно гражданство (Malak-Minkiewicz, Torney-Purta, 2021, p. 22).

6. Овластяване и самоуправление. Съществен елемент е овластяването на учениците чрез реално самоуправление. Гражданското образование би трябвало да им предоставя възможности за инициране на събития и дейности, за ангажираност по проблеми, които пряко ги касаят и възможности за проверка на техните способности и умения на практика. Именно този „изстрадан опит“ и пътят, който изминават младите хора, ги превръща в отговорни и активни граждани.

Заклучение

В статията се лансира тезата, че ефективното гражданско образование изисква много повече от законодателство и учебни програми. Налице е разминаване между формалните цели на Закона за предучилищното и училищното образование и реалната ситуация в образователната система, което води до ниски резултати в гражданските компетентности на учениците. Проблемът се корени в няколко основни аспекта: от пасивната роля на училищата като „информационни трансмитери“, през недостатъчната квалификация на част от преподавателите, до липсата на механизми за реално овластяване на учениците. За да се преодолеят тези предизвикателства, е необходима промяна в образователната парадигма. Училището следва да се превърне в отворен граждански център, който насърчава критичното мислене, креативността и поемането на отговорност. Това включва инвестиции в квалификацията на учителите, установяване на по-строга дисциплина, насочване на усилията към „средното ниво“ ученици, както и активно сътрудничество със семейството и гражданското общество.

Целта на учебния процес е да подготви учениците да бъдат будни и ангажирани хора. Те трябва да се научат да виждат проблеми, да слушат чужди мнения, да водят добронамерени разговори, да формулират собствени позиции и да действат за промяна. Както казва Гьоте „Отнасяйте се към човека като към такъв, какъвто трябва да стане, за да му помогнете да бъде това, което може да бъде“.

Младежкото участие и активното гражданство са задължителен ангажимент към бъдещите поколения за изграждането на по-демократично и проспериращо общество. В тази връзка съществени са чертите на новото време – демократизация и хуманизъм, индивидуализация и търсене на самореализация, висока комуникативност, образователна адаптивност, съпричастност при решаване на глобалните проблеми на човечеството. Затова училището на XXI в. трябва да бъде място, където чрез практически знания и иновативни методи се стимулира ефективно гражданско участие. Само когато младите хора имат възможност да проверят своите способности на практика и да преминат през „изстрадан опит“, те ще се превърнат в съзнателни и ангажирани граждани. Това е важен път за постигане на социална кохезия и за изграждането на едно проактивно българско общество.

Използвана литература

- Council of Europe. (2023). *Compass: Manual for Human Rights Education with Young People*. 2nd edition, updated in 2023. <https://rm.coe.int/compass-2023-eng-final-web/1680af992c>
- Council of Europe. *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*. <https://www.coe.int/bg/web/compass/council-of-europe-charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>
- Harjo, M., Tatar, M., Draganov, D., & Jeliaskova, M. (2018). *A review of good youth employment practices in 19 EU countries*. EXCEPT Working Paper. WP No 17. Tallin University.
- IEA. *International Civic and Citizenship Education Study*. <https://www.iea.nl/studies/iea/iccs>
- Institut za balgarski ezik „Profesor Lyubomir Andreychin“. *Rechnik na balgarskia ezik (onlayn)*. [Dictionary of the Bulgarian Language (online)]. <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BD/>
- Institut za izsledvania na obrazovaniето (2023). *Rezultatite ot ICCS 2022 pokazvat neotlozhna nuzhda ot podobrenie na grazhdanskite kompetentnosti na uchenitsite*. [ICCS 2022 results show an urgent need to improve students' civic competences]. <https://ire-bg.org/%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B2-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F/>
- Ivanov, I. (2000). *Vaprosi na grazhdanskoto obrazovanie*[[Civic education issues]. Aksios. Аксиос.
- Kineva, T. (2021a). *Vaksinite sreshtu Kovid-19 prez pogleda na balgarskite grazhdani*. [Vaccines against COVID-19 through the Eyes of Bulgarian Citizens]. *Ikonomicheski i sotsialni alternativi*, 4, 63-71. <https://doi.org/10.37075/ISA.2021.4.05>
- Kineva, T. (2021b). Possibilities for overcoming COVID-19 – sociological analysis. *Sociološki pregled*, 55(1), 174-194. <https://doi.org/10.5937/socpreg55-30310>
- Kineva, T. (2025). Uchilishteto kato „vklyuchvashta“ institutsia. [The school as an "inclusive" institution]. In G. Petrunov, T. Kineva, D. Draganov (Eds), *50 godini katedra Ikonomicheska sotsiologia: Sbornik s dokladi ot nauchna konferentsia*, UNSS, 29 april 2025 g. , (pp. 350-360), Akademichno izdatelstvo – UNSS

- Krasteva, V., Jeliazkova, M., & Draganov, D. (2018). *Young adults in insecure labour market positions in Bulgaria—The results from a qualitative study*. EXCEPT Working Paper. WP No 20. Tallinn University. <https://dea.digar.ee/?a=d&d=JVexceptwork201803-4.1.2&>
- Malak-Minkiewicz, B., Torney-Purta, J. (2021). *Influences of the IEA Civic and Citizenship Education Studies. Practice, Policy, and Research Across Countries and Regions*. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-71102-3>
- Marangozova, G. (2018). Profesiite na badeshteto. [The professions of the future]. In A. Nonchev, G. Petrunov, T. Kineva, M. Hristova (Eds), *Savremennite obshtestveni predizvikatelstva i obrazovaniето po sotsiologia*, p 241-251. Izdatelski kompleks – UNSS.
- Marangozova, G. (2021). Savremennata tehnika – polzi i opasnosti. [Modern technology – benefits and dangers]. In D. Gorchilova (Ed), *Doktorantski chetenia 7 „Administratsia i upravlienie: profesii s horizont 2030“*, (pp. 85-91). Izdatelski kompleks - UNSS.
- Milanova, E., Zarkova, P. (2022). Rolyata na grazhdanskoto obrazovanie za poddarzhaneto na demokratichnite ustoi na savremennite obshtestva. [The Role of Civic Education for Maintenance the Democratic Basis of the Contemporary Societies]. *Balgarski ezik i literatura*, 64,(5S), 91-99. <https://doi.org/10.53656/bel2022-5-9-AEMPZceds>
- MON. (2016). *Naredba № 13 ot 21 septemvri 2016 g. za grazhdanskoto, zdravnoto, ekologichnoto i interkulturnoto obrazovanie*. [Ordinance No. 13 of September 21, 2016 on civic, health, environmental and intercultural education].
- Nikolova, K. (2013). Grazhdanskata kultura i uchenicheskata obshtnost. Shesti natsionalen konkurs za uchiteli „Dobri pedagogicheski praktiki po grazhdansko obrazovanie“. Grazhdanskata kultura v uchilishtnata obshtnost. [Sixth National Competition for Teachers "Good Pedagogical Practices in Civic Education". *Civic Culture in the School Community*]. 91-102. MON.
- Parvanova, Y. (2015). *Savremennoto uchilishte mezhdu detsentralizatsiyata, konkurentsiyata i avtonomiyata. V tarsene na upravlenskia balans*. [The modern school between decentralization, competition and autonomy. In search of the management balance]. Kolbis. https://www.researchgate.net/publication/272575533_Svremennoto_ucilise_mezdu_decentralizaciata_konkurenciata_i_avtonomiata_V_trsene_na_upravlenskia_balans

- Petkov, V., Ougutiene, I., Birchek, A., Arestis, M., Fargyusan, K. (2017). *Shest stapki kam globalno grazhdanstvo: Narachnik za mladezhki lideri i obuchiteli*. [Six Steps to Global Citizenship: A Guide for Youth Leaders and Trainers].
<https://proeuropean.net/archives/project/%D1%88%D0%B5%D1%81%D1%82-%D1%81%D1%82%D1%8A%D0%BF%D0%BA%D0%B8-%D0%BA%D1%8A%D0%BC-%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%BE-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
- Petrova, S. (2017). *Grazhdanski kompetentnosti i naglasi za aktivno grazhdansko povedenie na uchenitsite. Rezultati ot uchastieto na bulgaria v mezhdunarodnoto izsledvane na grazhdanskoto obrazovanie – ICCS 2016*. [Civic competences and attitudes towards active civic behavior of students. Results of Bulgaria's participation in the International Civic Education Survey – ICCS 2016]. TsOPUO.
https://www.ica.nl/sites/default/files/2019-07/ICCS_2016_Report_Bulgaria.pdf
- Petrinov, G. (2019). Razvitie na antikoruptionsionno obrazovanie v balgarskite visshi uchilishta [Development of Anticorruption Education in Bulgarian Universities]. *Strategii na obrazovatelната i nauchната politika*, 27(6), 567-578.
<https://strategies.azbuki.bg/staregies/sonparticles2016-4/sp-strategii-na-obrazovatelната-i-nauchната-politika-knizhka-6-2019-godina-xxvii/>
- Stamenkov, R., & Petrunov, G. (2025). The vulnerability of migrants from Bulgaria to Human Trafficking for Labor Exploitation. *Dve Domovini*, 61.
<https://doi.org/10.3986/2025.1.6>
- Staykova, G., Cherneva, N. (2013). *Ustoychivoto razvitie – angazhiment za razumno i otgovorno povedenie*. [Sustainable development – a commitment to sensible and responsible behavior]. *Shesti natsionalen konkurs za uchiteli „Dobri pedagogicheski praktiki po grazhdansko obrazovanie“*. *Grazhdanskata kultura v uchilishtnata obshtnost*, 103-113, MON .
- Schulz, W., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., Ainley, J., Damiani, V., Friedman, T. (2023). *IEA International civic and citizenship education study 2022 assessment framework*. Springer Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-20113-4>
- Todorov, Hr., Grekova, M., Kabakchieva, P., Slavkova, L., Slavchev, K. (2020). *Grazhdansko obrazovanie za 11 klas*. Uchebnik. [Civics for Grade 11. Textbook]. Prosveta, Sofia.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2015). *Global Citizenship Education: Topics and learning objectives*.

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232993>

Varbanova, A. (2021). Rolya na uchilishteto za formirane na grazhdansko obshtestvo prez prizmata na otnoshenieto i naglasite na nay-mladite palnoletni balgari kam izuchavane na prehoda kam demokratsia. [The role of the school in forming a civil society through the prism of the attitude and mindset of the youngest adult Bulgarians towards studying the transition to democracy]. *Pedagogika*, 93(5), 698-706.

<https://doi.org/10.53656/ped2021-5.09>

Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie, Obn. DV. br.79 ot 13 Oktomvri 2015 g. [Preschool and School Education Act]. <https://www.mon.bg/regulation/zakon-za-preduchilishthnoto-i-uchilishthnoto-obrazovanie/>